

Recenzje

Zeszyty Naukowe KUL 63 (2020), nr 3 (251)

DOI: 10.31743/znkul.11375

WIESŁAW ROMANOWICZ

Rec.: Janusz Mariański, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 281

Książka ma charakter monografii naukowej. Jest to obszerne studium socjologiczne, ukazujące współczesną kondycję Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w kontekście zmieniających się warunków społeczno-kulturowych. Podjęta problematyka jest interesująca zarówno z teoretycznego, jak i empirycznego punktu widzenia. Jest ważna dla instytucji Kościoła, porusza bowiem aktualne problemy przemian społecznych dokonujących się w Polsce w kontekście procesów sekularyzacyjnych zachodzących w Europie. Ukazuje także wpływ tych procesów na zmiany świadomościowe polskiego społeczeństwa. Konsekwencjami rozlicznych uwarunkowań wynikających z modernizacji społecznej są zmiany w postrzeganiu religii i przemiany religijności. Recenzowana praca odznacza się pogłębionym i wieloaspektowym ujęciem problematyki, powiązaniem zagadnień teoretycznych z wykorzystaniem obszernego przeglądu dotychczasowego dorobku badawczego zawartego w literaturze przedmiotu z wynikami badań własnych. Całościowe ujęcie problematyki jest ogromnym walorem tej książki.

Wieloaspektowe podejście do problematyki religii i religijności oraz wieloletnie doświadczenie badawcze pozwoliło Autorowi na trafne sformułowanie wielu problemów szczegółowych, których rozwiązania możemy odnaleźć w kolejnych rozdziałach książki. Sama struktura pracy jest na tyle przejrzysta, iż nawet niezbyt dobrze znającemu problematykę religii i religijności czytelnikowi pozwala zrozumieć jej istotę. Autor proponuje przejście od prezentacji ogólnych kwestii do najbardziej aktualnych problemów. Rozpoczyna opis przemian religii i Kościołów chrześcijańskich w Europie, a następnie koncentruje się na sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce, poruszając problematykę społecznego i religijnego autorytetu Kościoła oraz zaufania społecznego. Praca składa się z przedmowy prof. Józefa Baniaka, wstępu, 4 rozdziałów, zakończenia, bibliografii liczącej 411 pozycji oraz elementów uzupełniających i ubogacających publikację jak: wykaz skrótów, nota bibliograficzna oraz streszczenie w języku polskim i angielskim.

Autor w swoich rozlicznych pracach wielokrotnie ustosunkowywał się do znaczenia i roli sekularyzacji jako procesu, który bezpośrednio łączy się z prze-

mianami religijności, a który w naukach społecznych w dalszym ciągu stanowi istotny problem badawczy. Jednak z uwagi na ważność tego terminu Autor zdecydował się poświęcić tej problematyce praktycznie cały pierwszy rozdział. Sekularyzację postrzega jako złożony proces, który odzwierciedla się w społecznym charakterze religijności i stwierdza, że „(...) w ponowoczesnym świecie, w warunkach postępującej sekularyzacji, religijność przybiera rozmaite postaci, przejawia się także w różnorodnych formach duchowości, luźno związanych z religią lub nawet od niej niezależnych. Religijność staje się «produktem» jednostki, nabiera procesualnego projektu, nigdy dokończonego, o wymiarach jakby rozproszonych, pomieszanych czy synkretycznych. Ludzie w sprawach religijnych czują się «zmuszeni» do wybierania (tzw. heretycki imperatyw), nie zaś do bezdyskusyjnego przyjmowania obowiązującego modelu religijności. Współczesne przemiany religijności nie poddają się łatwo jednoznacznym ocenom” (s. 32–33).

Niemal leksykalny opis fundamentalnych uwarunkowań współczesnej religijności przytoczony w powyższym akapicie jest systematycznie poszerzany w dalszych podrozdziałach. Należy podkreślić, iż charakterystykę religii i religijności w zsekularyzowanych społeczeństwach poprzedza opis funkcjonowania religii w społeczeństwach tradycyjnych. Bez wątpienia taki sposób przedstawienia obszernej problematyki staje się bardziej wyrazisty, co ułatwia przyswajanie poszczególnych treści czytelnikowi.

W dalszej części rozdziału Autor proponuje odbiorcy wędrówkę po współczesnych koncepcjach i interpretacjach terminów sekularyzacji i desekularyzacji w wymiarze światowym. Przedstawia rozważania na te tematy nie tylko socjologów, ale śmiało sięga do stanowisk przedstawicieli innych dyscyplin, m.in. filozofii czy politologii. W tym kontekście przytacza częściowo zapomnianą koncepcję cywilizacji Samuela P. Huntingtona, która osadzona jest na znaczeniu i roli, jaką w świadomości zbiorowej pełni religia. Należy podkreślić, iż traktuje religię „jako trwanie, bądź zachowanie szeroko rozumianej tradycji religijnej, w której mogą funkcjonować różne wyznania bądź nurty”¹. Tym samym podkreśla ciągłość znaczenia religii we współczesnym świecie i dołącza do kręgu badaczy podważających w różnych aspektach teorię sekularyzacji. W tej perspektywie można również odczytać procesy powrotu na scenę publiczną religii, czyli „deprywatyzację”. Jose Casanova w kontekście „upublicznienia” religii „polemicznie odnosi się do tych wersji teorii sekularyzacji i tym liberalnym teoriom politycznym, które określają prywatyzację religii jako nowoczesny strukturalny trend, konieczny do zabezpieczenia współczesnej wolności jednostki i zróżnicowanych struktur”².

¹ P.S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, tłum. H. Jankowska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2008, s. 54.

² J. Casanova, *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*, tłum. T. Kunz, Nomos, Kraków 2005, s. 364.

Warto podkreślić, że przedstawione przez Autora przemiany religii i religijności we współczesnym świecie wynikają ze wzrostu pluralizmu religijnego i wpływają na świadomość ludzi wierzących. „Postawy wiary – jak twierdzi Autor – tracą na znaczeniu, stają się do pewnego stopnia nieokreślone i rozproszone (dyfuzyjne). W Europie, ale i w społeczeństwie polskim, przybywa tych, którzy nie traktują Biblii jako Słowa Bożego, lecz jako księgę zawierającą treści religijne, lub ważne życiowo prawdy. Coraz mniej ludzi wyobraża sobie Boga jako osobę, a także wierzy w życie po śmierci, zwłaszcza w istnienie piekła czy zmartwychwstanie ciała. W pojmowaniu eschatologicznych prawd wiary treści chrześcijańskie przeplatają się z niechrześcijańskimi, np. z wiarą w reinkarnację. W społeczeństwach nowoczesnych wraz ze wzrostem pluralizmu religijnego świadomość wierzących staje się coraz bardziej nieokreślona. Pytanie o prawdziwość wiary wielu wiernych nie traktuje priorytetowo, raczej pozostawia je otwartym, niekiedy odnosi się do niego obojętnie” (s. 87–88).

Po nakreśleniu globalnych trendów przemian religijnych wynikających z modernizmu Autor w kolejnych rozdziałach koncentruje się na opisie sytuacji religijnej w Polsce i roli Kościoła katolickiego. Charakterystykę religijności społeczeństwa polskiego ściśle wiąże z kontekstem społeczno-kulturowym polskiego katolicyzmu, który charakteryzuje się przede wszystkim powszechnym uczestnictwem wiernych w praktykach religijnych, a już w znacznie mniejszym stopniu refleksją ewangeliczną i kierowaniem się w życiu codziennym normami chrześcijańskimi. W ten sposób ugruntowuje się religijność selektywna, polegająca na przestrzeganiu tylko wybranych prawd wiary. Nie bez znaczenia na charakter religijności polskiego społeczeństwa ma wpływ Kościół rzymskokatolicki, który jako podstawowa instytucja oddziałuje na postawy religijne wiernych.

Kościół katolicki w historii Polski miał duże znaczenie w kreowaniu tożsamości zbiorowej Polaków, a w wyniku pełnienia funkcji pozareligijnych stał się nosicielem narodowo-religijnej ideologii, która miała wpływ na wypromowanie specyficznego rodzaju postaw, tzw. Polaka-katolika³. „Z symbolami o charakterze patriotyczno-niepodległościowym związane były rytuały, które akcentowały rolę religii w życiu narodu. Religia była w narodzie polskim traktowana jako wartość ogólna, należąca do depozytu kultury narodowej, która w jakimś sensie stanowiła wezwanie dla Polaków, by przy jej pomocy osiągać inne, humanistyczne wartości”⁴.

Pomimo głębokich zmian strukturalnych i instytucjonalnych, jakie zaszły w polskim społeczeństwie w ostatnim trzyletniu, taki sposób ujmowania roli religii w dalszym ciągu ma wielu zwolenników. Ideologia narodowo-religijna

³ K. Kosęła, *Polak i katolik. Splątana tożsamość*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2003.

⁴ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, RW KUL, Lublin 1996, s. 81.

jest podstawą kreowania świadomości wśród społeczeństwa polskiego i nośna w wielu środowiskach. Zyskuje akceptację, bo dotyczy spraw ogólnospołecznych, które nie wymagają od poszczególnych jednostek głębszego zaangażowania się w praktyczne życie religijne na poziomie mikrospołecznym. Są w pewnym stopniu zastępnikiem obowiązkowości, odpowiedzialności, pracowitości, szacunku dla innych lub innych cech, których spełniania wymaga pełna przynależności do Kościoła czy wypełnianie obowiązków wynikających z doktryny religijnej.

W swojej pracy Autor rozpatruje poszczególne problemy funkcjonowania religii w Polsce w perspektywie dynamicznej. Należy domniemywać, iż problematyka przemian religijności i stosunku polskiego społeczeństwa wobec Kościoła ma dla Autora zasadnicze znaczenie, szczególnie w okolicznościach transformacji ustrojowych oraz przeobrażeń społeczno-kulturowych i gospodarczych. Jest kluczem do zrozumienia i określenia zakresu procesów sekularyzacyjnych zachodzących w Polsce.

W świetle przytaczanych w pracy licznych wyników badań socjologicznych przeprowadzonych w ostatnim okresie w Polsce, kulminacyjne dla wyjaśnienia problemu naukowego zawartego w pracy staje się scharakteryzowanie przeobrażeń autorytetu Kościoła katolickiego. Z ustaleń Autora wynika, że „następuje powolne osłabienie autorytetu religijnego Kościoła, nawet jeżeli dokładne rozmiary tego zjawiska trudno jest określić. Wielu katolików wydaje się przyjmować pogląd, że w kwestiach moralnych nie ma definitywnie słusznych wartościowań. Chętnie podkreślają oni, że z Kościołem nie ma poważnej dyskusji, jest tylko nakaz i posłuszeństwo. Taka postawa nie sprzyja internalizacji chrześcijańskich wartości i norm moralnych. W kulturze współczesnej, w której «zabroniono zabraniać», wszelkie normy i reguły mogą być uznawane za rodzaj represji. Jednostka staje się sama dla siebie normą. Stąd łatwe jest przejście do upowszechniania się permissywizmu, a nawet relatywizmu” (s. 186).

Natomiast w takich przestrzeniach życia religijnego jak praktyki religijne, wiara, wierzenia, przynależność wyznaniowa i religijna społeczeństwo polskie zachowuje się bardziej tradycyjnie niż w sferze moralnej i obecnie nie ma podstaw, by twierdzić, że w polskich warunkach przemiany religijne będą przebiegać zgodnie ze scenariuszem zmian dokonujących się w Europie Zachodniej. W dalszym ciągu dominuje katolicyzm ludowy, chociaż młode pokolenie częściowo dystansuje się wobec deklaracji proreligijnych i maleje częstotliwość praktyk. Nie są to indeksy wskazujące na gwałtowną zmianę postaw religijnych młodego pokolenia, jednak z drugiej strony brakuje wyraźnego ożywienia religijnego. Autor recenzowanej książki ten stan określił „pełzającą” sekularyzacją.

Obraz Kościoła katolickiego w Polsce staje się bardziej uchwytne w perspektywie jego działalności w sferze społecznej. Dotyczy to aprobaty lub dezaprobaty wobec zajmowania stanowisk lub wyrażania opinii dotyczących tzw. spraw publicznych. Autor w swojej pracy opisuje ten problem w perspektywie aktyw-

ności politycznej Kościoła oraz obecności krzyża i innych symboli religijnych istniejących w przestrzeni publicznej. Z uwagi, że są to tylko nielicznie analizowane aspekty obecności i „głosu” Kościoła w przestrzeni społecznej, trudno jednoznacznie określić jego społeczny odbiór. Na podstawie przedstawionych danych w niniejszej książce oraz wyników badań sondażowych zarysowuje się spadek społecznego autorytetu Kościoła. Największy dysonans w działalności Kościoła społeczeństwo polskie widzi w nadmiernym angażowaniu się jego przedstawicieli w działalność polityczną. Temu rodzajowi działalności najbardziej sprzeciwia się młodzież. „Zdecydowana większość Polaków nie życzy sobie, by Kościół angażował się w sprawy polityczne kraju. Ustosunkowanie się Polaków do Kościoła wpływa – bezpośrednio lub pośrednio – na kondycję religijną, moralną i społeczną parafii katolickich, opinie negatywne nie sprzyjają jej, opinie pozytywne wzmacniają tę kondycję. Wpływy i oddziaływania są z pewnością i w odwrotnym kierunku, od parafii do Kościoła. Zmiana nastrojów społecznych wobec Kościoła i parafii może się utrzymywać na względnie stałym poziomie, ale może też szybko się cofnąć w jakimś kierunku” (s. 214–215).

Generalizując bardzo złożoną problematykę autorytetu Kościoła katolickiego, można stwierdzić, iż społeczeństwo polskie ma znacznie większe zaufanie wobec Kościoła funkcjonującego w sferze religijnej i odnoszącego się do spraw „pozaempirycznych”, niż zajmującego się sprawami gospodarczymi lub politycznymi. W tym sensie możemy mówić o postępującej w Polsce emancypacji religii z różnych sektorów życia społecznego, co można odczytywać jako istotny element procesu sekularyzacji. Niemniej na podstawie uwag Autora zawartych w recenzowanej książce można wnioskować, że takie procesy w społeczeństwie polskim zachodzą, lecz nie są tak gwałtowne i nie mają takiej skali jak w innych krajach europejskich. Stąd postulat o kontynuowaniu poszerzonych badań empirycznych jest stale aktualny i pożądany.

W tym kontekście praca prof. Janusza Mariańskiego wypełnia przestrzeń szerokich refleksji i wizji dalszych przemian religijności społeczeństwa polskiego. W podsumowaniu Autor odnosi się do celów i problemów naukowych oraz formułuje interesujące uwagi o charakterze poznawczym. Jego głęboki namysł nad religią jest uwarunkowany czynnikami społecznymi, stąd w pełni wypełnia postulat socjologicznej refleksji wobec poruszanej problematyki. Praca posiada również walory edytorskie. Napisana jest poprawnym, bogatym w zasób słów językiem naukowym. Studium socjologiczne prof. Janusza Mariańskiego jest bardzo udanym opracowaniem naukowym, systematyzuje i porządkuje wiedzę na temat funkcjonowania Kościoła katolickiego w Polsce oraz wyznacza kierunki dalszych poszukiwań badawczych.

